

ПЕЙЗАЖ ЯК ОДИН ІЗ ПОКАЗНИКІВ ІНДИВІДУАЛЬНОГО АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ (за творами І.Я. Франка)

У статті подані методичні рекомендації щодо формування умінь в учнів старших класів аналізувати пейзаж у прозових творах різних художніх систем (на прикладі повісті І.Я. Франка "Захар Беркут").

У світлі сучасних педагогічних технологій літературні твори необхідно розглядати як зразки мистецтва слова. А це означає, що учні повинні вміти сприймати їх із позицій мистецтва, тобто оцінювати елементи художньої одиниці в їх єдності та взаємозв'язку, розуміти мову мистецтва, проникати в особливість авторського освоєння дійсності... Удосконалення процесу вивчення літератури в школі треба спрямувати на розкриття образотворчого потенціалу художнього твору, з'ясування ознак індивідуального стилю та авторської манери письма, різноманітних авторських задумів, ідей, закладених у творі, для того, щоб викликати у читача емоційну та творчу активність, здатність глибоко розуміти зміст твору, - цього можна досягти лише розширюючи аналіз елементів творчого задуму митця.

Пейзаж, будучи одним із елементів образної системи художнього твору, - явище оригінальне й неповторне, адже кожен великий майстер слова збагачує живописні традиції, знаходить нові можливості у способах використання картин природи, виявляє оригінальність у побудові пейзажів, у образотворчих засобах, в умінні вибрати найважливіше з того природного оточення, в якому перебувають образи-персонажі.

Зважаючи на це, провідні методисти (О. Бандура, Н. Волошина, Є. Пасічник, Г. Токмань) вивчення індивідуального авторського стилю пов'язують і зі спостереженнями за художньою своєрідністю образів природи як в окремого митця, так і в окремо взятому творі. Є. Пасічник наголошує: "Розкриваючи особливості манери митця, необхідно показати, як зростає його талант, змінювалися погляди на життя, літературу, способи відображення дійсності" [1:284].

Мета цієї статті: показати художню своєрідність пейзажів у повісті І.Я. Франка "Захар Беркут", з'ясувати композиційні та зображувально-виражальні функції його, відповідність художньому задуму. Завдання: допомогти вчителю вибрати оптимальні методи й прийоми роботи у процесі формування умінь аналізувати пейзаж у реалістично-романтичному творі.

Треба зазначити, що повість "Захар Беркут" для текстувального вивчення програмою передбачена ще в 7 класі, але, як зазначають психологи (О. Никифорова, І. Синиця, А. Сидельковський та інші), учні цієї вікової категорії ще не здатні повноцінно сприйняти й зрозуміти багатомірність образу природи. В. Сухомлинський вважав, що варто до одного й того ж художнього твору звертатися кілька разів, тоді він розкриється дітям повноцінно.

У 10 класі програмою передбачено вивчення монографічної теми "Творчість І.Я. Франка." Актуалізуючи вивчене у попередні роки навчання, радимо ще раз повернутися до цієї повісті, яка належить до ранньої творчості письменника й містить у собі елементи романтизму. Таким чином, виділивши проблему "Людина і природа у творчості І.Я. Франка", ми зможемо простежити еволюцію у створенні літературного пейзажу митцем.

Роботу над вирішенням окресленої проблеми потрібно розпочати ще на етапі вивчення біографії. Радимо звернутися до спогадів сучасників, листів письменника, автобіографічних та художньо-біографічних творів. Діти матимуть прекрасну можливість з'ясувати, як природа рідного краю впливала на формування особистості І.Я. Франка, чим була протягом усього подальшого життя.

Так, із спогадів власних дітей письменника довідуємося, що їхній батько любив ходити за грибами та ягодами, в яких дуже добре розбирався, був великим любителем і знавцем мистецтва рибальського. Б.В. Кобринський згадує: "Пишна, чуйна карпатська рослинність, світ грибів, надзвичайно багатий світ метеликів, гірських птахів, звіряча географія, світ мінералів, геологія і тектоніка навколишніх гір – це був той пребагатий природничий кабінет, з якого Франко, глибоко освічений і тонкий знавець природи, черпав свої приклади і в'язав у чудову цілість" [2: 43].

Із листування письменника довідуємося, що більш за все Франко любив Карпати, гірські річки, шумливі смереки. Знав безліч переказів і легенд про верховини, гірські потоки, ущелини... Справжню насолоду отримувал після довгих прогулянок, звідки приходив у добром настрої. Тому й не дивно, що часто у прозі І. Франка зустрічаємо образ природи, яку він дуже добре знав і любив.

У старших класах значну роль надаємо самостійній роботі. У зв'язку з цим учням пропонуємо випереджувальні завдання, які спонукатимуть їх перечитати повість уважно, свідомо сприймаючи пейзажі. (Напевно, всім відомо, що певна частина учнів, захоплюючись фабулою твору, пропускає художні описи, чим зменшує естетичний вплив, художню досконалість самого твору). Ці запитання і завдання можна вважати якоюсь мірою алгоритмом для аналізу пейзажу:

- Який настрій викликає пейзаж у читача?
- Місце пейзажу у творі (зіставте пейзаж із композицією та сюжетом твору);
- Емоційний стан героя, очима якого ми бачимо картину природи;
- Як пейзажні картини у творі допомогли зрозуміти авторське ставлення до героїв та подій?

- Які художні засоби використовує автор, створюючи образ природи у контексті ідейно-художнього задуму?

Перш ніж перейти до поглибленої роботи над текстом повісті, поставимо перед учнями запитання, які допоможуть виявити безпосереднє сприйняття твору, прочитаного заздалегідь:

- Яке враження справила на вас повість після повторного перечитування?

- Яким уявлявся вам карпатський ліс? Чи хотіли б ви жити в такій місцевості? Чому?

- Чи є основною у творі проблема стосунків людини із природою? Навіщо ж автор увів у тканину твору образ природи? (Учні обмінюються думками.)

Протягом уроку діти обмінюються своїми спостереженнями та висновками щодо запропонованих раніше завдань. Учитель повинен пам'ятати, що в центрі уваги повинен бути сам твір, а не розмови з приводу нього. Під час аналізу складаємо текстуальну таблицю "Художня своєрідність пейзажів у романтичному творі".

У процесі роботи спираємося на знання учнів про пейзаж як теоретико-літературне поняття. Оперуємо такими термінами: художній образ природи, пейзаж як елемент композиції та сюжетобудування, зображувально-виражальні та емоційно-естетичні функції пейзажу, характер, структура самого пейзажу, тематика, образотворчі засоби в контексті естетичних принципів романтизму.

Учитель. Поміркуйте, яку роль відіграє пейзаж у композиції повісті? Для цього варто виділити ключові епізоди сюжету і зіставити їх із пейзажами.

Наголошуємо, що із образом природи ми зустрічаємося із перших рядків твору і протягом всієї оповіді присутній пейзаж: він служить декоративним тлом, обрамлює ключові епізоди (зав'язку, розвиток подій, кульмінацію...), створює ілюзію безперервності викладу. За допомогою пейзажу на початку твору автор дає короткі відомості про час і місце зображених подій (зображувальна функція). Окрім цього, він заміняє пролог. За характером - це статичний розмірений пейзаж мальовничої, величної і незайманої природи Тухольщини. Тут живуть такі ж чисті і прекрасні люди, для яких карпатський ліс і батько, і друг, і фортеця, і джерело духовності. Вони справжні язичники у ставленні до природного оточення. Образ природи автор підносить до рівня символу, адже він асоціюється із плином часу, змінами у людському суспільстві, свідомості і в той же час – незайманість, статичність природи, яка знає багато загадкового і таємничого. Вводячи цей опис, письменник зумів умовно перенести свого читача в ту далеку епоху, відчуті її колорит. Таким чином, він готує його психологічно до сприймання оповіді про романтичні часи боротьби українського народу за свою свободу і незалежність, усталений уклад життя, де панував найвищий закон справедливості. Події відбуваються в Карпатах, де природа сама по собі дико-романтична, де все дихає предковічністю, величчю...

Учитель. Якими вам видалися жителі Тухлі. Зачитайте першу зустріч із мисливцями. Яку роль відіграє пейзаж у цій ситуації? (Учні обмінюються думками)

Пейзажні зарисовки супроводжують і першу зустріч читача із героями твору – жителями Тухлі, коли тухольські мисливці рано вранці вирушили з табору полювати на ведмеда: "Глибока тиша стояла над горами; нічні сумерки дрімали під темно-зеленими кронами смерек; ...повзучі зелені пояски вилися попід ноги, плуналися поміж корінням величезних вивертів..." [3] Звісно, аби вполювати звіра, вони й самі мусли вміти злитись із тією "глибокою тишею", а це було не так і легко. Полювання ж видалося успішним. Отже, цим пейзажем автор дає змогу читачеві зрозуміти, що ловці були справжніми дітьми природи, в лісі почувалися природно і звично, відчуваючи його розмірене дихання, читаючи найтонші звуки, найменші порухи. Аби вижити тухольські чоловіки не раз проявляли мужність і героїзм, відвагу, демонстрували любов до рідного краю.

Далі автор безпосередньо знайомить читача з селом, а також природою, серед якої виростають і мужніють герої майбутніх боїв. "Стародавнє село Тухля"- було справжньою природною фортецею: з усіх боків оточене лісистими горами, мирно простяглося воно через усю кітловину, яка замикалася, пропускаючи тільки вузькою скалистою брамою потік у долину. "...І справді, місце було незвичайне, дике. Потік був вузький, може, на три сажні, не більше, завширшки, і так гладко прорізаний рвучкою гірською водою в лупаковій скалі..." [3]

Учитель. Як ви вважаєте, який епізод є зав'язкою твору? (Учні обмінюються думками).

Пейзаж у повісті виконує, якоюсь мірою, і функцію зав'язки твору. Ніби супроводжуючи розповідь про напади монголів, про їхні страшні діяння, автор вводить картину вечірнього пейзажу: "...Густі сумерки лягли на Підгір'я. Лісисті тухольські гори задимилися, мов незлічимі вулкани, готовлячись вибухнути..." [3].

Як бачимо, митець ніби проводить паралель між діяннями монголів і станом природи, це пейзаж-дисонанс, що допомагає краще уявити картину, намальовану автором, природа ніби передчуває лихо, допомагає читачеві відчутти його.

Учитель. Чи співвідносить автор образ природи із персонажами твору? Яким чином? (Учні обмінюються думками).

Образ природи супроводжуватиме героїв повісті через увесь твір. Під час першої сутички з монголами Максима було взято в полон. Автор змальовує жахливу картину після бою, показує болючі страждання молодого воїна, оборонця рідного краю, сина старійшини. Несподівано у песимістичний настрій, який охопив не тільки Максима, а й, звісно, читача, втручається пейзаж, сповнений світлом, радісним чуттям: "А сонце сміялося! Ясним, гарячим промінням воно блискотіло в калюжах крові, цілувало посинілі уста... І таким самим ясним, гарячим промінням воно обливало зелений ліс і чудові запахи квітів..." [3]. Маємо чудовий приклад пейзажу-консонансу, який контрастує із настроєм героя твору і цим самим підсилює драматизм, напруженість, загострює конфлікт.

Природа, як жива істота, супроводжує людину, дає їй захисток, укриває від біди. Ліс для тухольців – рідний дім, який вони готові боронити. Зв'язок людини і природи-праматері червоною ниткою проходить через увесь твір. Тухольці вирішують обдурити ворога і звільнити село. Про замисел громади ніхто не повинен знати – елемент таємничості, загадковості. Природа ж ніби відчуває те, що буде діятися далі: "... темні смерекові ліси довкола Тухлі шептали тихо, таємничо, немов передавали собі якусь зловіщу новину. Тільки земля, не знати чому, глухо стугоніла і стогнала..." [3].

Як ми побачили, протягом усього твору автор майстерно творить образ природи, який, можна сказати, обрамлює кожен епізод твору. В одних випадках він співзвучний з подіями твору, в інших – контрастний, але в будь-якому разі пейзаж є незмінним елементом твору, який яскравими картинамивкрапленнями чільно вплітається у сюжетну канву твору, надаючи подіям сучасності, образності, психологізму. Адже всі пейзажі повісті динамічні, мінливі, незвичні, вони виступають своєрідним супроводом подій, залежно від яких змінюється їхній загальний лад.

Учитель. Вивчаючи біографію, ми наголошували, що письменник дуже любив свої Карпати. Як же ця пристрасть представлена у творі? Зачитайте епізоди, де передано через пейзаж колорит місцевості.

Звернемо увагу на той факт, що природа у повісті "Захар Беркут" має яскраво виражений прикарпатський колорит. Густі смерекові ліси, орел, беркут, голос трембіти на полонині - усе це складає різнобарвну мозаїку прикарпатської природи, типове для неї. Письменник, працюючи над художнім твором, описав таке природне оточення, яке йому близьке, дороге, добре ним знане, тобто передає національний пейзаж. Наприклад: "Сідало сонце за тухольські гори, тонучи в легеньких червоних хмарах; темні смерекові ліси довкола Тухлі шептали тихо, таємничо... А далеко – далеко по лісах... вили вовки, гавкали уриваним голосом лиси, бегетіли олені, ричали тури..." [3]. Таким чином, ми можемо говорити, що пейзаж І. Франка має регіонально – раціональну своєрідність, а отже, виступає як форма присутності автора.

Учитель. Простежимо, яку емоційно-естетичну наснаженість несе пейзаж у загальній змістовій настроєвості твору? Які художні засоби використовує автор для створення образу природи?

Природа у творі переважно уособлює перемогу життя. Якщо ж з'являться ноти суму, тривоги, то вони викликані тим, що природа бере участь в долі народу. Так, коли тухольці покидають рідне село, мінорний настрій відчувається: "Засумувалась і стара липа на копнім майдані за селом, а ревучий водопад, переливаючись у кармазинових променях заходового сонця, непорушним, кровавим стовпом стояв над опустілою тухольською кітловиною." [3]. Сумний настрій ще більше підсилює "дикий вереск" гайворонів і круків (звукова деталь). Або: "...темні смерекові ліси навколо Тухлі шептали тихо, таємничо, немов передавали собі якусь зловіщу новину... земля ...глухо стугоніла..."(персоніфікація) [3].

Важливим, на нашу думку, є пейзажний малюнок пожежі у повісті І. Франка: "Разом зі всіх боків запалала Тухля, прориваючи огненними язиками грубу пітьму... Дим бовдурами покотивсь низом і вкрив долину. Стріхи тріщали, злизували кровавим полум'ям. Із стріх бухав огонь угору, немов то присідав, то підскакував, хочаби досягнути неба... Ціла тухольська долина виглядала тепер, мов пекло, залите огнем..." [3]. Кульмінаційні моменти розповіді природа підсилює напруженістю, реагує на описані події. Пейзаж надзвичайно динамічний. Автор рукою художника малює розростання пожежі. Увесь опис доповнюється деталями, які надають картині пожежі трагічного забарвлення. А народнопоетичне порівняння з пеклом зримо передає загальний вигляд тухольської долини під час пожежі.

Підсумовуємо урок створенням текстуальної таблиці.

"Художні особливості пейзажів у реалістично-романтичному творі"

Теоретичний аспект	Художнє виявлення його
Композиційний	Ключові епізоди твору обов'язково подаються на фоні природи (декоративне тло).
Сюжетний	Уплітається в оповідну частину твору окремими вкрапленнями, прив'язаний до певної ситуації (ситуаційний). Створює ілюзію безперервності оповіді. Надає сучасності.
Тематика	Лісовий, гірський.
Характер	Динамічний (іноді статичний), залежно від ідейно-художнього задуму.
Зображальні функції	Час (літо; ніч, ранок); місце (Карпатський ліс).
Емоційне забарвлення	Могутня природа зображена в особливому стані (бушування стихії, пожежа...) Пейзаж самоцінний.
Виразальні функції	Своєрідне дзеркало, що виражає душевний стан митця, ліричного героя. Образ-персонаж перебуває у гармонії з природою, є частиною її, відчуває подібність чи суголосність різних станів природи своєму внутрішньому світу, усвідомлює власну залежність від неї. Форма вираження волелюбних прагнень.
Типовість	Реально існуюча природа поєднана з елементами екзотичності. Виражає певні риси ментальності

	українців у ставленні до природи.
Авторська позиція	Передає колорит місцевості.
Художні засоби творення	Зорові, слухові деталі. Багатий арсенал образотворчих засобів (епітети, порівняння, метафори...).

Проаналізувавши інші твори І. Франка, ми можемо спостерігати різноманітність пейзажів. Знаходимо в ньому і реалістично-живописний пейзаж (село Грушатичі в повісті "Великий шум", гірські пейзажі в "Не спитавши броду"), психологічний пейзаж-спогад ("Ріпник"), реалістичний міський пейзаж ("Перехресні стежки"), натуралістичні пейзажі (закладина будинку "Борислав сміється"), індустріальні (цикл "Бориславських оповідань").

Історія української літератури знає таких різнобічно обдарованих титанів праці, таких подвижників духовного поступу на найрізноманітніших ділянках, як І. Франко, М. Коцюбинський, О. Кобилянська... Чималий внесок зробили вони і в мистецтво створення образу природи у контексті різних художніх систем.

1. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – К.: Ленвіт, 2000.
2. Спогади про Івана Франка. К.: Дніпро, 1981.
3. Франко І. Захар Беркут: Історична повість. – Ужгород: Укрвидав, 1984.

Матеріал надійшов до редакції 19.03.2004 р.

Дятленко Т.И. Пейзаж как один из показателей индивидуального авторского стиля (по произведениям И. Франко).

В статье даны методические рекомендации для формирования у учащихся старших классов умений анализировать пейзаж в прозаических произведениях разных художественных систем (на примере повести И.Я. Франко "Захар Беркут").

Diatlenko T.I. The Description of a Landscape as a Marker of Author's Individual Style (based on works by I.Franko).

This paper suggests methods for teaching the senior pupils the skills of landscape analysis in the prosaic works of different literary trends (based on the story "Zakhar Berkut" by I. Franko).